

Vývoj štátnej ochrany prírody na Slovensku v rokoch 1918 – 1938

Stockmann, V.: Development of State Nature Protection in Slovakia in 1918 – 1938. *Životné prostredie*, 2016, 50, 4, p. 195 – 204.

This contribution contains a brief interpretation of the national landscape conservation development during the First Czechoslovak Republic in Slovakia. The first legislative Decree on preservation of (natural) monuments was enacted by the Minister of the Czechoslovak Republic with full administrative powers of Slovakia, Dr. Vavro Šrobár; with accompanying formation of the Governmental Commissariat, later the National Department to Preserve Monuments in Slovakia. Dr. Jan Hofman was the designated founder of national nature conservation in Slovakia and he later became the long-term manager of the Governmental Commissariat and National Department. Many initial steps were taken to advance nature conservation in Slovakia during the work of this national institution. These included building preserved area networks; with special area preservation, the inception of specific preservation and construction of a network of regional conservators and other conservancy activities.

Key words: Slovakia, 1918 – 1938, State Nature Protection, Governmental Commissariat, National Department to Preserve Monuments

V dôsledku rozpadu starého mocnárstva Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky (ČSR) došlo k pretrhaniu všetkých väzieb slovenských pamiatok (prírody) na ústrednú uhorskú pamiatkovú správu, čiže na budapeštiansku Štátnu pamiatkovú komisiu, a k vytvoreniu slovenských pamiatkových orgánov vo vtedajšom Prešporoku, ktorý práve v roku 1919 prišiel aj k svojmu novému názvu – Bratislava. V tom istom roku vznikol v Bratislave *Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku* (Vládny komisariát). Pamiatkový fond Slovenska sa takto prvý raz začal riadiť zo slovenského územia a zo slovenského zorného uhla. Prvotný podnet ku kreovaniu pamiatkového orgánu na Slovensku dali tri osobnosti. Prvou bol predstaviteľ českého pamiatkarstva a neskorší sekčný šéf na Ministerstve školstva a národnej osvety (MŠaNO), významný teoretik a štátny úradník pamiatkovej starostlivosti, Zdeněk Wirth. Druhou osobnosťou bol jeho spolupracovník a umelecký historik Jan Hofman (Ciulisová, 1993), ktorý sa stal jeho vyslancom na Slovensku pre oblasť pamiatkovej starostlivosti, a právom ho môžeme považovať za zakladateľa štátnej ochrany prírody na Slovensku (obr. 1). Trefou bol známy slovenský architekt Dušan Jurkovič, ktorý sa po dvadsaťročnom pôsobení na Morave a v Čechách vrátil po vytvorení ČSR na Slovensko, do Bratislavy. Po zrušení Vládneho komisariátu a súčasne aj hodnosti vládneho komisára (v roku 1922) z úradu odišiel.

Z obdobia rakúsko-uhorskej monarchie prvá ČSR zdedila na Slovensku prírodné rezervácie (PR), niektoré z nich boli neskôr vyhlásené za národné prírodné rezervácie (NPR): Polesie Šalková (vyhlásená v roku 1895, dnes NPR – Příboj), Ponická Huta (1895, dnes NPR Ponická dúbava), Szabó szikla – skala (1907, dnes PR Szabóova skala), ďalej Dobročský prales (1913, dnes

NPR), Badínsky prales (1913, dnes NPR). Na Podkarpatskej Rusi bol v roku 1908 vyhlásený Prales Stučica, Jasan pod Raukou (Klinda, 1985). Ďalšie chránené územia už boli vyhlásené v rámci ČSR.

Vznik prvej štátnej inštitúcie na ochranu prírody na Slovensku

Samostatný slovenský pamiatkový úrad (Vládny komisariát) vytvorilo *nariadenie ministra-plnomocníka vlády Československej republ. pre správu Slovenska č. 155-1919, dr. Vavra Šrobára, čís. 8380-prez. z 20. októbra 1919*, publikované v Úradných novinách z roku 1920, ročník 2, číslo 32 (obr. 2). V § 1 nariadenia sa píše: „Ochranou výtvorných pamiatok umeleckých, historických, ľudových i pamiatok prírodných a ochranou svojrázu kraja a domoviny na Slovensku poveruje sa Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a prikazuje sa mu právomoc bývalej uhorskej komisie. Tomuto úradu prislúcha spolurozhodovať vo všetkých záležitostiach, ktoré priamo alebo nepriamo majú vplyv na ochranu pamiatok. Úrady štátne i autonómne sú povinné v takých prípadoch ho uviesť a vec predostrieť. Proti protestu Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku nie je možné tieto záležitosti vybrať.“ Prvé sídlo komisariátu bolo v Bratislave na Konventnej ulici č. 1.

Duchovným otcom tohto Šrobárovho nariadenia bol Z. Wirth a J. Hofman, dlhoročný šéf tohto úradu. Osobitne bola podľa neho hneď na začiatku nariadená ochrana napr. historických parkov, kamzíkov v Tatrách a pod. Toto veľmi pokrokové nariadenie tvorilo právnu i praktickú základňu ochrany prírody a krajiny na Slovensku na budúce takmer dve desaťročia. Tento predpis doplnilo ďalšie nariadenie ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska č. 32-1921/10872 – prez. –

Obr. 1. Dr. Jan Hofman (1883 – 1945) – zakladateľ štátnej ochrany prírody na Slovensku. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

Obr. 2. Nariadenie ministra V. Šrobára o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku z roku 1919. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

3542 o trestných sankciách na ochranu pamiatok (Úradné noviny, 1921, ročník 3, číslo 5).

V poňatí pojmu „pamiatka“ predstavovalo nariadenie ministra č. 155-1919 veľký pokrok oproti uhorskému pamiatkovému zákonu č. 39-1881. Do pôsobnosti Vládneho komisariátu totiž okrem umelecko-historických pamiatok boli začlenené aj historické, technické, urbanistické, ľudové a, samozrejme, aj prírodné pamiatky, takže Vládny komisariát sa stal aj prírodno-ochranárskym pracoviskom (obr. 3).

Obdobie Vládneho komisariátu od roku 1919, v roku 1923 transformovaného na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku (Štátny referát), je v dejinách štátnej ochrany prírody na Slovensku veľmi málo známym, ale súčasne najzaujímavejším obdobím a úplne samostatnou kapitolou histórie slovenskej štátnej ochrany prírody.

Prírodné pamiatky ako súčasť pamiatkovej starostlivosti

V období po vzniku ČSR sa ešte nepoznal pojem ochrana prírody ako osobitná vedná či odborová disciplína. Bežne sa používal termín prírodné pamiatky ako súčasť pamiatkovej starostlivosti. Za uvedenú existenciu Vládneho komisariátu (neskôr Štátneho referátu) máme k dispozícii archívne položky o stovkách prípadov, kedy Štátny referát riešil problematiku ochrany prírody na celom území Slovenska. Vzhľadom na skutočnosť, že územná ochrana bola na Slovensku ešte obmedzená len na niekoľko rezervácií, agenda Štátneho referátu spočívala predovšetkým v starostlivosti o tieto rezervácie, v ochrane stromov pred výrubom, ochrane vtáctva, ale aj inej fauny, ochrane rastlinstva, najmä vysokohorského, ochrane jaskýň, ochrane parkov, najmä parkov okolo štátnou mocou rekvirovaných zámkov a kaštieľov, ktoré boli vystavené drancovaniu miestneho obyvateľstva.

Vládny komisariát mal byť pôvodne niečím podstatne obsažnejším než pamiatkovým orgánom v dnešnom poňatí slova. Podľa slov najpovolanejšieho, J. Hofmana (Šopák, 1998), mal to byť akýsi jednotný komisariát pre národnú osvetu na Slovensku, z dnešného pohľadu akési malé ministerstvo slovenskej kultúry. Jeho personálne obsadenie bolo na začiatku nasledovné: D. Jurkovič (vedúci Vládneho komisariátu), J. Hofman (pamiatková starostlivosť vrátane prírodných pamiatok), Jan Vydra a Josef Václavík (ľudové a moderné umenie), Václav Mathesius (divadlo), Milan Svoboda (hudba, literatúra a ľudová osвета; Jankovič, 1973). Z hľadiska ochrany prírody nás zaujme Jan Reichert, ktorého meno nachádzame na niektorých spisoch riešiacich problematiku ochrany prírody už v roku 1919, kedy na Vládny komisariát nastúpil. V tejto podobe Vládny komisariát pracoval až do roku 1922.

V roku 1927 na Štátny referát nastúpil Vladimír Wagner, historik umenia, neskôr označovaný za prvé-

ho slovenského pamiatkara. S jeho menom sme sa stretli neskôr, lebo po odchode J. Hofmana sa stal jeho nástupcom, za Slovenského štátu bol vedúcim oddelenia pamiatkovej starostlivosti a dokonca aj po vojne na Povereníctve školstva a osvety bol do komunistického prevratu (1948) vedúcim oddelenia pamiatkovej starostlivosti. V roku 1930 nastúpil na Štátny referát ako architekt už v tých rokoch známy odborník – pamiatkar Václav Mencl. Z hľadiska ochrany prírody a slovenského jaskyniarstva je málo známe, že to bol práve V. Mencl, kto pracoval v demänovských jaskyniach na trasovaní prístupových ciest. Vo svojich spomienkach píše, ako pracovníci Štátneho referátu úradne strážili bratislavské kvetinové trhy, aby pred vyhubením zachránili slovenský poniklec, jasenec, vzácne devínske orchidey a najmä vždyzelený ruskus, zvláštny nenáročný krík typický pre lesy Malých Karpát, ktorý ženičky trhali na predaj v zime do vencov na cintoríny.

Musíme si uvedomiť, že Vládny komisariát začal z ničoho, na zelenej lúke. Od svojho predchodcu – uhorskej Štátnej pamiatkovej komisie v Budapešti – nedostal ani jeden spis, ani jednu stoličku. Všetky registratúry i archív ostali, samozrejme, v Budapešti, nikoho ani len nenapadlo, aby sa slovenská časť agendy (a to bola takmer tretina uhorskej agendy) žiadala vrátiť na Slovensko. Navyše Slovensku chýbali odborníci. Pri počiatkoch a zakladaní ochrany prírodných pamiatok na Slovensku preto stálo mnoho českých odborníkov. K najznámejším tvorcom súpisu prírodných pamiatok na Slovensku patrili od rokov 1923 predovšetkým prírodovedci Jaroslav Petrbok z Národného múzea v Prahe, tiež Jaromír Klika, ale aj celý rad ďalších (Karel Domin, Pavel Svoboda, Július Navrátil, Rudolf Maximovič, Jan Roubal, Jiří Janda, Pavel Sillinger a ďalší), po ktorých ostali ochranársky zmapované značné oblasti Slovenska. O ich vysokom pracovnom nasadení pre Štátny referát svedčia výsledné písomné správy, publikované články, návrhy na prírodné rezervácie.

MŠaNO v Prahe vydalo výnos č. 42322 zo dňa 11. septembra 1919 o ochrane zvierat a rastlín. Je to jedna z prvých legislatívnych úprav novej československej vlády v oblasti ochrany prírody.

Prvá etapa prác Vládneho komisariátu spočívala vo vypracovaní *Koncepcie pamiatkovej starostlivosti, ochrany a zveľadovania krajiny*. Po predložení tejto koncepcie Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska ju jeho minister V. Šrobár plne akceptoval, čím sa položili základy pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. V tejto koncepcii sa v stati o prírodných pamiatkach píše, že „tieto časti prírody zasluhujú ochranu, pretože svedčia o minulosti kraja, a to oveľa dávnejšej ako ostatné stavebné alebo iné umelé pamiatky. Preto treba osobitne chrániť prírodné útvary skál, starých stromov, ale aj celé lesy a skupiny stromov. Mimoriadnu pozornosť treba venovať ochrane vzácných živočíchov a rastlín“ (Stockmann,

Obr. 3. Pečiatka Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku s podpisom Dr. J. Hofmana. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

2013).

Vládny komisariát hneď na začiatku svojej činnosti spolupracoval aj so známymi univerzitnými odborníkmi. Takým bol napr. aj K. Domin. Už v roku 1919, keď profesor K. Domin ako botanik navštívil Vysoké Tatry, konštatoval, že „jako prírodopisec bude povinnosťou moju a všetkých mojich druhů pracovať k tomu, aby jedinečné prírodné krásy tohoto horstva zůstali zachované na věčné časy.“ Tieto svoje predstavy mohol potom K. Domin neskoršie plne uplatniť pri vypracovaní projektu prírodného tatranského parku, dokonca na medzinárodnom fóre v zmiešanej československo-poľskej komisii.

Prvé koncepty návrhu zákona na ochranu prírodných pamiatok na Slovensku

Okrem iných úloh Vládneho komisariátu však dominantným počínom v roku 1920 – aspoň z hľadiska ochrany prírody – bola objednávka na vypracovanie prvého konceptu návrhu zákona na ochranu prírodných pamiatok na Slovensku. Tento inicioval J. Hofman objednávkou u J. Roubala. Roubal, rodák z juhočeských Chudeníc, známy prírodovedec, riaditeľ Štátneho reformovaného dievčenského reálneho gymnázia Karola Kuzmányho v Banskej Bystrici, sa v oblasti ochrany prírody už v tomto období silne angažoval. Je zaujímavé a príznačné, že v archívnych položkách Vládneho komisariátu je ako absolútne prvý spisový materiál týkajúci sa ochrany prírody zaevidovaný práve tento *Návrh zákonov na ochranu prírodných pamiatok na Slovensku* pod dátumom 31. augusta 1920.

Napriek tomu, že ide o absolútnu prvotinu v ochranárskej legislatíve, J. Roubal tento koncept zákona spracoval na tú dobu úplne majstrovsky, odborne zdatne a na nič v ňom nezabudol. Koncept návrhu

zákona má päť strán strojopisu na dlhom – ešte uhorškom – formáte úradného papiera. Ak ho porovnáme s prvým vydaným zákonom o ochrane prírody, ktorý, paradoxne, vyšiel až o celých 35 rokov neskôr (zákon SNR č. 1/1955 Zb. o štátnej ochrane prírody) a má len tri strany, musíme tento Roubalov koncept hodnotiť ako mimoriadny historický počin. Každému znalcovi ochrany prírody je jasné, že uvedený návrh zákona o prírodných pamiatkach je z pohľadu roku 1920 úplne vyčerpávajúci a plnohodnotný. Na jediné, čo Roubal vo svojom návrhu neurobil, nenavrhol kategórie územnej ochrany, v roku 1920 ešte nevznikla objektívna potreba, lebo žiadne (až na pár existujúcich uhorských výnimiek) neexistovali. Nie je dôležité, že zákon na ochranu prírody sa napokon nepresadil, dôležité je poznanie, že už v roku 1920 Vládny komisariát takýto zákon pripravoval.

Zdá sa, že v týchto rokoch sa československé noviny a časopisy dosť intenzívne venovali ochrane pamiatok vrátane ochrany prírodných pamiatok, pretože v nich často nachádzame články s touto tematikou. Ako príklad môžeme uviesť článok z novín Nová práce (1920) pod názvom *K chystanému zákonu o organizaci ochrany přírodních památek*, z ktorého vyberáme podstatu: „Na nedávnom zjazde československých botanikov prehovoril ministerský radca Z. Wirth o chystanom zákone na ochranu prírodných pamiatok. Hovoril o tom, že taký dôležitý zákon nemožno urobiť narychlo. Prirovnal to k tomu, že ... za Rakúsko-Uhorska sme sa nezmohli ani na rámcový zákon na ochranu prírodných pamiatok, takže môžeme ešte nejaký rok počkať v prospech jeho kvality.“ Pán ministerský radca prezradil o zákone, že by to mal byť monumentálny zákon do detailov prepracovaný, akým sa nebude môcť pochváliť žiadny zo susedných štátov.“ Neznámy autor článku vyslovuje názor, že by bolo lepšie, keby bol zákon obsiahlejší, aby netrpel potom zlým výkladom vykonávacích nariadení. Odporúča pritom brať na zreteľ americký zákon, ktorý je podľa neho príkladný. Autor kritizuje rakúske zákony, ktoré sme prebrali a ktoré nepamätali na ochranu prírodných pamiatok, a preto sú naše prírodné skvosty bez seba menšej ochrany. Poukazuje pritom na Slovensko, kde sa rýchlo devastujú vzácne prírodné monumenty. Podľa autora náprava môže byť jedine prebudovaním štátnych pamiatkových úradov a vyčlenením ich z moci jediného ministerstva.

V roku 1921 Vládny komisariát (J. Hofman) požiadal Rudolfa Maximoviča (pracovníka MŠaNO v Prahe, budúceho generálneho konzervátora ochrany prírody v Československu) o vypracovanie plánu na ochranu prírodných pamiatok na Slovensku. Ešte v júli roku 1921 J. Hofman zvoláva do Bratislavy pod hlavičkou Vládneho komisariátu konferenciu k vyriešeniu tohto problému. Na tejto konferencii okrem iných vystúpil aj vrchný lesný radca L. Navrátil, riaditeľ štátnych lesov

a statkov v Liptovskom Hrádku, ktorý predložil návrh s mapou na vyhlásenie „Veľkých Tatier, Álp Belských s Javorinou“ za rezerváciu alebo národný park. Bol to kompletný projekt vrátane mapy a zdôvodnenia návrhu po stránke hospodárskej, geografickej, prírodovedeckej a etnografickej.

Plán na zriadenie prírodnej rezervácie v Nízkych Tatrách

J. Roubal tiež predkladá Riaditeľstvu štátnych lesov a statkov v Banskej Bystrici historicky prvý ideový návrh na zriadenie rezervácie v Nízkych Tatrách na desiatich stranách.

V zmysle toho návrhu predostrel Stanislav Trapl na I. zjazde československých botanikov v Prahe v roku 1921 *Plán na zriadenie prírodnej rezervácie v Nízkych Tatrách*. Vytvorenie veľkej prírodnej rezervácie v oblasti Ďumbiera podporil aj prof. Hugo Bayer z Vysoké školy zemědělské v Brne, ktorý v liste Riaditeľstvu štátnych lesov a statkov v Banskej Bystrici zo dňa 3. februára 1921 odporučil pre túto rezerváciu vypracovať a uplatniť ochranný režim podľa vyskúšaného a osvedčeného vzoru Yellowstonského národného parku v USA.

Základné právne predpisy o pamiatkovej starostlivosti na Slovensku boli vydané v letáku nazvanom *Na ochranu historických, umeleckých a prírodných pamiatok na Slovensku* v roku 1921 (Orosová, 2003). Ich originál vyšiel v roku 1919 vo forme už spomenutého nariadenia ministra V. Šrobára.

Počiatky druchovej ochrany

Na jeseň roku 1921 sa rozprúdila diskusia medzi Vládny komisariátom a Riaditeľstvom štátnych lesov v Liptovskom Hrádku vo veci ochrany plesnivca a kamzíka vrchovského v Tatrách. Z podnetu Vládneho komisariátu reaguje Riaditeľstvo štátnych lesov v Liptovskom Hrádku prostredníctvom ministerského radcu Racka, ktorý prípisom všetkým štátnym lesným správam vydáva dňa 8. júna 1921 zákaz trhania plesnivca v štátnych lesoch. K tomu dodáva, že všeobecný zákaz trhania plesnivca bude vydaný expositúrou Ministerstva zemědělství v Bratislave.

Na list 1546/1921 Vládneho komisariátu odpovedá Riaditeľstvo štátnych lesov v Liptovskom Hrádku nasledovne: „Ředitelství sděluje ku Vašemu přípisu ze dne 28. června, že jemu není známo nařízení, které by bylo vydané na ochranu kamzíků. Ředitelství má však v úmyslu v době nejkraťší podati Ministerstvou zemědělství návrh, aby nařízení takové vydáno bylo. Zákaz trhání protěže vydán byl ředitelstvíím všem lesním správám v oblasti ředitelství dne 8. června 1921 na základě vyzvání expositury Ministerstva zemědělství v Bratislavě č. j. 6362/III/E ze dne 28. května 1921. V Lipt. Hrádku dne 27. července 1921. Ředitelství státních lesů, ministerský rada (podpis nečitateľný).“

Návrh ochrany jaskýň

Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, Martin Mičura, vydal s platnosťou od 6. decembra 1921 nariadenie č. 31-1921/10873-prez. o ochrane pravekých a prírodných pamiatok (obr. 4), podľa ktorého sa v § 1 uvádza, že „podzemné jaskyne krápnikové (poznámka redakcie: kvapľové) alebo ľadové a všetky iné pod zemou sa nachádzajúce znamenitosti prírodné a praveké pamiatky bez rozdielu, ak ide o znamenitosti už objavené alebo doposiaľ ešte neznáme, stoja pod zvláštnou ochranou štátu.“

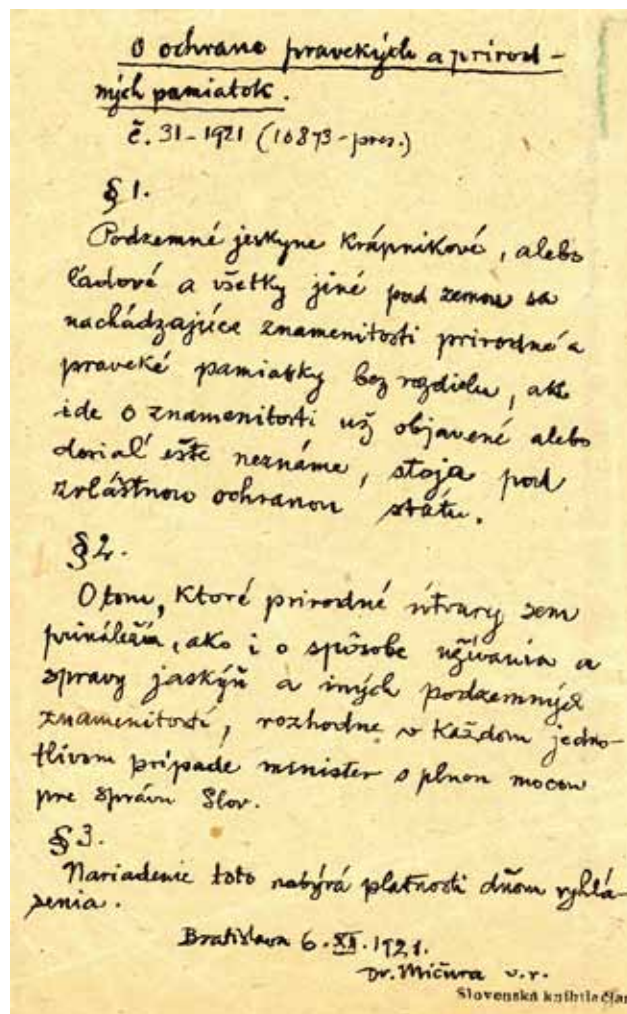
Vydané právne normy z oblasti ochrany prírodných pamiatok vytvorili na počiatku existencie republiky legislatívny celok upravujúci pružne a pokrokovovo veci štátnej ochrany prírody a krajiny na Slovensku. Tento celok tu po dobu približne 35 rokov zostal jediným tohto druhu a bol prekonaný až vydaním zákona SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody.

Nástupcom D. Jurkoviča (ktorý sa však priamo v riadení ochrany prírody neangažoval) vo vedení Vládneho komisariátu sa stal ešte v roku 1922 J. (Ješek) Hofman (Stockmann, 2010), ktorý vlastne Vládny komisariát zakladal a potom tu pracoval až do jeho zániku v roku 1939. Toto pracovisko sa takto vykryštalizovalo na orgán, ktorého kompetencia sa obmedzovala na ochranu pamiatok, ochranu prírody a na dozor nad múzeami.

Druhým sídlom Vládneho komisariátu, resp. už Štátneho referátu, v dobe od roku 1922 do roku 1930 bola Törökova ulica č. 2 (dnes Moskovská), budova dnešnej Pedagogickej fakulty.

Štatút o ochrane prírody z roku 1922

Liptovská župa vydala štatút č. 15000/108/1922 zo dňa 4. decembra 1922 o ochrane prírodných znamenitostí, umeleckých a historických pamiatok s deviatimi paragrafmi a s vytvorením fondu na spravovanie týchto prírodných znamenitostí a špecifikovaním sankcií. Tento štatút predstavuje na tú dobu unikátne dielo v teoretickej rovine na ochranu prírodných pamiatok. Dokonca rieši aj majetkovú ujmu vzniknutú vlastníčkovi pozemku, na ktorom sa nachádza prírodný úkaz, ktorý sa má stať predmetom ochrany. Zvláštnosťou je aj vytvorenie fondu na spravovanie prírodnej pamiatky. Tento fond by pozostával z týchto príjmov: dobrovoľných príspevkov, prípadnej štátnej podpory, zo župnej prirážky vyberanej zo vstupného, zo župnej dotácie. Tento štatút je tak nadčasový, že je prirodzené, že vo svojej dobe sa neujal. Jeho deväť paragrafov je však vynikajúcou ukážkou múdrej predvídavosti jeho tvorcov. Tento župný štatút bol liptovským županom dňa 8. decembra 1922 zaslaný na Vládny komisariát do Bratislavy. Liptovský župan v liste ešte dodáva, „aby Vládny komisariát požiadal pánov županov v Levoči a v Rimavskej Sobote, aby urýchlene prijali podobný štatút ešte pred zlúčením do novej spoločnej veľžupy podtatranskej. Aby potom v novej veľžupe sa mohlo na základe jednotnej normy vo ve-

Obr. 4. Výnos o ochrane pravekých a prírodných pamiatok z roku 1921 podpísaný Dr. M. Mičurou, ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

ciach pamiatkových postupovať.“ Nasledovala uznanlivá odpoveď J. Hofmana z Vládneho komisariátu, súčasne však oznámil, že pre časovú tieseň ostávajúcich dvoch týždňov zlučujúce župy už nestihnú podobný štatút spracovať.

Tento štatút Liptovskej župy bol schválený ministrom s plnou mocou pre Slovensko dňa 26. októbra 1925 pod č. 45827/1925 a uverejnený v č. 17/1925 Úradných novín župy podtatranskej. Ak dnes hodnotíme tento liptovský počin, môžeme ho považovať za veľmi nadčasový a hodný obdivu.

Prezídium splnomocneného ministra tiež promptne reaguje a dňa 6. júna 1923 adresuje Štátnemu referátu návrh osnovy výnosu ministra na pripomienky tohto znenia:

„Výnos ministra Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska o ochrane prírodných pamiatok: Za účelom zachovania jaskýň Slovenského krasu pri Plešivci na základe tun. nar. čís. 31/921/:Ú.N. 51/1921 postavujem

Obr. 5. Výnos o ochrane prírodných pamiatok z roku 1923 podpísaný Jozefom Kállayom, ministrom. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

tie pod zoláštnu štátnu ochranu. Následkom tohto vyhlásenia proti tým, ktorí samovoľne ničia zhora označené jaskyne alebo ich príslušenstvá, budú stíhaní v zmysle §-a 16 zák. čl. XXXIX/1881.“

O tom, že iniciatívy J. Roubala a J. Hofmana neboli márne, svedčí, že o dva mesiace neskôr skutočne tento Výnos vyšiel ešte rozšírený o ďalšie krasové oblasti Slovenska.

V roku 1923 sa podarilo vydať *výnos ministra Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska o ochrane prírodných pamiatok* zo 6. augusta 1923 č. 7739-prez. 1923 (Úradné noviny, 1923, ročník 5, číslo 39; obr. 5). Bol to vlastne „malý zákon“ o ochrane prírody, ktorý vyhlásil ochranu slovenských krasových oblastí takto: „Liptovský kras na severnej strane Nízkych Tatier, Slovenský kras (vymedzený Rožňavou, Plešivcom, Medzovom, Turňou a hranicami republiky), krasové jaskyne v obvode Belanských álp až k Javorine, jaskynný obvod v horskej skupine Prosečiansko-Chočskej, krasový obvod Tatry v pohorí Lubochňanskom, Starohorskom a Revúčanskom, Muránska planina s horami Hlineckými, krasové úkazy v Malých Karpatoch, hlavne u Plaveckého Mikuláša a v susednom území, v geologickom útvare pohronskom morfológicky cenný útvar Kamenné more pri Vyhniach.“ Dôležité je to, že uložil hneď aj sankčné opatrenia v zmysle platného § 16 zák. čl. XXXIX/1881. Výnos bol podpísaný ministrom Jozefom Kállayom.

Počiatok územnej ochrany na Slovensku

V ďalšom liste z roku 1923 adresovanom MŠaNO v Prahe vedúci Štátneho referátu J. Hofman oznamuje, že podpísaný Štátny referát viedol rokovania o zriadení prírodných rezervácii Vysoké Tatry, Ďumbier, Šúr pri Bratislave a vtáčích rezervácii na Dunaji pri Vojke a Bodíkoch. Súčasne menuje odborníkov, ktorí sa zúčastnili na ich príprave: lesný radca Július Navrátil, Ján Červíček, Jan Roubal, prírodovedec Jozef Ludovít Holuby, konzervátor Emil Bayer, Klement Ptačovský, konzervátor Rudolf Maximovič, Jiří Janda, Jaromír Klika.

Aj v roku 1923 pokračoval Štátny referát v Bratislave so spracovávaním *Súpisu prírodných pamiatok na Slovensku*. V tomto roku sa k J. Petrbockovi pridal aj J. Klika.

MŠaNO v Prahe oznámilo listom č. 42.763/24-V. zo dňa 10. marca 1924 J. Petrbockovi a J. Klikovi, že ukladá Štátnemu referátu vyplatenie cestovného paušálu pre nich na vykonanie cesty na Veľký Žitný ostrov, oblasť mŕtvych ramien Dunaja, na pliocénne terasy pri Parkáni (Štúrove) a na Plešivec.

V Zakopanom sa v roku 1924 konala československo-poľská konferencia o spresnení hraníc, rozvoji turistiky a o navrhovanom národnom parku vo Vysokých Tatrách. Realizáciu myšlienky národného parku vo Vysokých Tatrách okrem iných podstatných rokovaní a dokumentov umožnil aj tzv. *prvý Krakovský protokol*.

Podľa archívu Ministerstva zahraničných vecí je Krakovský protokol pre vznik národného parku iba pomocným pracovným pojmom. Je to iba jedna zložka v rade medzinárodných zmlúv, nadväzujúca na rozhodnutia Rady Spoločnosti národov a Medzinárodného súdneho dvora, završených 12. marca 1924 definitívnym pričlenením Javoriny, Bielowodskej a Javorovej doliny do územia ČSR. V Krakove potom prebiehalo

v zmysle medzinárodných rozhodnutí od 25. apríla do 6. mája 1924 rokovanie delimitačných komisárov Walery Goetela a Václava Roubíka, zavŕšené medzinárodnou zmluvou s oficiálnym názvom **Protokol o hospodárskych a komunikačných úlevách v pohraničnom pásme čs.-poľskom na Spiši, podepsaný v Krakove 6. května 1924**. Príloha A protokolu je zameraná predovšetkým na otázky turistickej konvencie v oblasti Vysokých Tatier (voľný prechod pri túrach vedúcich cez štátnu hranicu a s ním súvisiace colné predpisy) a na dohodu o zriadení pohraničného národného parku. Nesporné je, že to bola dôležitá podpora k snahám MŠaNO o uzákonenie národného parku, ktoré mali svoj začiatok už v roku 1919, krátko po vyhlásení Československej republiky.

Predkladám túto skutočnosť najmä preto, že v materiáloch (prevažne Správy TANAP-u) o vzniku Tatarského národného parku sa Krakovskému protokolu pripisuje nezaslúžená dominantná dôležitosť. Skutočnosť však bola odlišnejšia. Ján Hofman (Vládny komisiariát) zvolal už v júli 1921 do Bratislavy vyššie spomínanú konferenciu, ktorá mala prerokovať a schváliť plán ochrany prírodných pamiatok na Slovensku.

Príprava prírodných rezervácií na Slovensku

Spis Štátneho referátu **Príprava prírodných rezervácií na Slovensku** možno označiť za jeden z najdôležitejších dokumentov z tohto obdobia, pretože podáva svedectvo o tom, že už v roku 1924 Štátny referát v Bratislave pod Hofmanovým vedením pripravoval ochranu jednotlivých lokalít na Slovensku v podobe rezervácií. V niekoľkostranovom liste č. 995/1924 zo dňa 24. mája adresovanom MŠaNO, ktorý vybavoval i podpísal J. Hofman, Štátny referát okrem iného podrobne zdôvodňuje ochranu lokalít z vyššie spomínaného roku 1924:

„1. Reservace Vysoké Tatry

Reservace v Tatrách je postupně dobře proveditelná a první kroky staly se již zřízením ochranného pásma pro kamzíky ve Zlomisku a Podkřivoáňom, jakož i zákazem jich střílení pro nejbližší léta a ochranou protěže. Zbývalo by zejména vyšetřiti vhodná pásma rezervací botanických, rozřešiti otázku majetnických enkláv a otázku součinnosti s vládou polskou.

2. Reservace na Ďumbíru

Ochranné pásmo pod Ďumbírem v Nížkých Tatrách je posud pouze teoretickým programem následkem rezervy lesního ředitelství v Bystrici. Jest tu především naprosto nezbytné, a to nejlépe cestou konference v Baň. Bystrici za účasti delegátů úřadů a spolků, přesvědčiti toto ředitelství, že rezervace Ďumbírská může se právě tak postupně budovati jako ve Vysokých Tatrách přiměřenými nařízenými ve vnitřní sféře administrativy státních lesů, jakož zejména zastavením všeho kácení na určitých místech a zastavením stavby lesní dráhy projektované v údolí Hronu přímo do centra lesů pod Ďumbírem.

Rovněž touto cestou jest možno vydati instrukce o šetření medvěďů, rysa, divoké kočky, výra atd., pokud jde o šetření medvěda, třeba připomenouti, že se uvažovalo, zdali námitkám škody od medvěďů na stádech nemohlo by se odpomoci pojištěním těchto stád za státní.

Zmíněná konference v Bystrici doporučí se ještě tohoto léta, a to zejména proto, aby se včas pojednalo o zastavení přípravek stavbě lesní dráhy, která by předpokládala kácení lesů pod Ďumbírem, resp. přiměřenou revizi a změnu hospodářského plánu státních lesů v těchto místech.

3. Šúr u Bratislavy

Rezervace Šúr vyžaduje místní komisi za účelem stanovení obvodu a prohlášení majitele obce Svatojurské, že nebude tato místa meliorovat a že nebude probírán hotový již příkop odvodňovací.

4. Ptačí rezervace na Dunaji

Zřízení rezervace na Dunaji potřebuje pořízení obdobného plánu, jako se stalo při Sv. Juru a svolání obdobné komise s majiteli území.“

Štátny referát naďalej pokračoval v celoslovenskej akcii súpisu prírodných pamiatok na Slovensku. Kontaktoval všetky okresné a župné archívy na Slovensku, aby vo svojich archívnych položkách našli získané údaje z ostatného súpisu prírodných pamiatok, ktorý vykonával *Múemlékek Országos Bizottsága* (Štátna pamiatková komisia) v Budapešti v rokoch 1901 až 1909.

Ďalším, tretím sídlom Štátneho referátu v dobe od roku 1930 do roku 1934 bolo Františkánske námestie č. 1, prvé poschodie Františkánskeho kláštora v Bratislave.

Po desiatich rokoch existencie Štátneho referátu (Šopák, 2003) postupne vzrastala jeho autorita po celom území Slovenska, napriek tomu bolo potrebné, hoci cestou nadriadených orgánov, túto niekedy posilniť.

Návrh ochrany Pienin – prvé cezhraničné chránené územie v Európe

Koncepcia poľského Pieninského národného parku (*Pieninski park narodowy*) bola pripravená 31. augusta 1930, neskôr, 17. júla 1932, sa konalo v Červenom Kláštore a v Sczawnici slávnostné otvorenie *Slovenskej prírodnej rezervácie v Pieninách*. Takto vzniklo prvé medzinárodne chránené územie v Európe. Pri tejto príležitosti sa deklarovali veľkolepé spoločné plány systematického vedeckého bádania, spoločnej praktickej starostlivosti o územie i program cestovného ruchu. Na slovenskej strane sa postupne pripravovali plány na vyhlásenie národného parku vo Vysokých Tatrách.

Prípravná komisia na zriadenie národného parku vo Vysokých Tatrách

V roku 1933 vláda ČSR ustanovila prípravnú komisiu na zriadenie národného parku vo Vysokých Tatrách (Věstník MŠaNO, 1934, XVI., zošit 1), ktorej predsedom sa stal Juraj Slávik, bývalý minister a člen Národného zhromaždenia. Medzi členov komisie patrili napríklad

K. Domin, R. Maximovič, J. Roubal, J. Volko-Starohorský z Liptovského Mikuláša. V týchto rokoch boli už prípravy na vyhlásenie národného parku vo Vysokých Tatrách v konečnom štádiu. Súhrnné prípravné práce opísal R. Maximovič v jeho jedinečnej brožúrke *Národný park ve Vysokých Tatrách*, ktorú vydal v roku 1935. Po skončení pripomienkového konania bol začiatkom roku 1938 predložený návrh vládneho uznesenia o *zriadení národného parku vo Vysokých Tatrách*. Rýchly spád politických udalostí už znemožnil prerokovanie projektu. Vyhlásenie národného parku sa v dôsledku rozbitia republiky a následných vojnových udalostí posunulo o dlhých desať rokov.

Veľmi významný prejav k ochrane prírody na Slovensku povedal K. Domin dňa 10. novembra 1933 pri príležitosti svojho uvedenia na post rektora Univerzity Karlovej. Kritizoval exploataciu, ničenie prírody a krajiny na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Apeloval na ministrov, poslancov a senátorov a na všetkých významných Slovákov, aby sa zamysleli nad týmto neutešeným stavom a pričínili sa o zlepšenie hospodárenia na lúkach a pasienkoch, aby nebola devastovaná krajina.

Výnosom MŠaNO zo dňa 31. decembra 1933 č. 143.547/33-V o *ochrane prírodných pamiatok* bola uverejnená informácia – zoznam prírodných pamiatok (chránených území) zriadených na území ČSR buď dohodou s majiteľmi, alebo na základe ustanovenia § 11 zákona č. 215/1919, tzv. záborového zákona, alebo § 20 zákona č. 81/1920, tzv. prídellového zákona, za súčinnosti Štátneho pozemkového úradu. Tento Výnos bol uverejnený vo Věstníku MŠaNO z roku 1934, XVI., zošit 2. Vzhľadom na daný rok i s prihliadnutím na čiastočné dedičstvo po uhorskej legislatíve sú tieto výsledky práce štátnej ochrany prírody v mladej republike pozoruhodné.

Posledným, štvrtým sídlom Štátneho referátu v dobe od roku 1934 do jeho zrušenia v roku 1939 bola Grösslingova ulica č. 8, na adresách spisov často označovaná ako Kreslink č. 8.

Návrh zriadenia rezervácie Nízke Tatry

Prvý s myšlienkou zriadenia rezervácie Nízke Tatry prišiel už v roku 1920 J. Roubal, keď vypracoval desaťstranový materiál pre Riaditeľstvo štátnych lesov a statkov v Banskej Bystrici. V roku 1934 sa obrátil na uvedené Riaditeľstvo Štátny referát v Bratislave pod č. 550/34 zo dňa 17. marca 1934 so žiadosťou o umožnenie pracovnej schôdzky vo veci zriadenia rezervácie v Nízkych Tatrách. Po kladnej odpovedi sa táto pracovná porada konala dňa 22. marca 1934 na danom Riaditeľstve za prítomnosti J. Hofmana zo Štátneho referátu, zástupcov Riaditeľstva štátnych lesov a statkov v Banskej Bystrici, mesta Banská Bystrica, Národohospodárskej župy vo Zvolene, Spolku na ochranu prírody a Okresného úradu v Banskej Bystrici.

Riaditeľstvo štátnych lesov a statkov zaujalo stanovisko zásadne zamietavé, ale prejavilo záujem o spracovanie ochrany rastlinstva a živočíšstva. Podľa dohody mali pre uvedené Riaditeľstvo vypracovať súpis prírodných pomerov takto: rastlinstvo Václav Kmoníček a živočíšstvo J. Roubal. Dodatočne sa V. Kmoníček ospravedlnil, a preto bol o súčinnosť pri spracovaní rastlinstva požiadaný P. Sillinger. Obidvaja po roku, v roku 1936, svoje práce na návrhu rezervácie odovzdali Riaditeľstvu štátnych lesov a statkov.

Súpis prírodných pamiatok

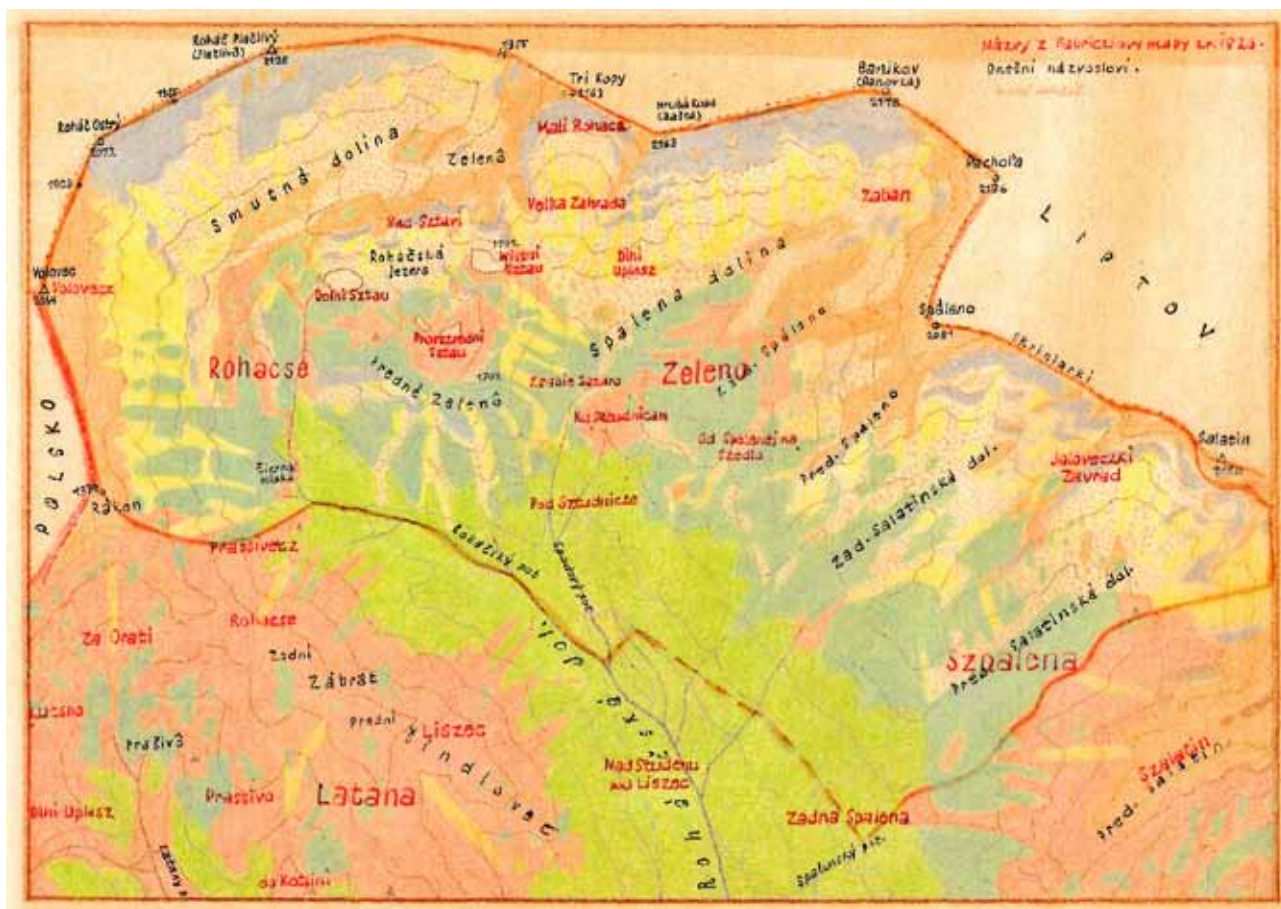
MŠaNO svojím spisom č. 135.902/34-V/1 zo dňa 9. novembra 1934 spustilo aj na Slovensku dlhodobú akciu vyhľadávania zákonných ustanovení, výnosov, úradných opatrení z doby predvojrovej, týkajúcich sa ochrany prírody a prírodných pamiatok. List bol zaslaný na Štátny referát, na Krajský úrad do Bratislavy i Krajský úrad na Podkarpatskú Rus.

Pokiaľ ide o Slovensko a Podkarpatskú Rus, žiadalo sa o opatrenia výnosov ministra I. Darányiho z rakúsko-uhorského obdobia, zvlášť o známy *Súpis prírodných pamiatok*. Osobitne slovenské a podkarpatské orgány žiadali o opisy týchto župných Súpisov, ktorých originály zostali v Budapešti. Krajský úrad v Bratislave vzápätí po tomto liste spustil dva roky trvajúcu korešpondenciu so Štátnym referátom, s ktorým koordinoval požadované vyhľadávania. Originál Súpisu zostal v Budapešti, a kópie župných súpisov mali na Slovensku vplyvom politického prevratu pohnutý osud. Prevažne boli laikmi, resp. vojnovými udalosťami zničené, dokladovo sa zachoval jediný – *Súpis prírodných pamiatok Uhorska pre Spišskú župu*, kde je uvedených 162 (!) prírodných pamiatok.

Návrh osnovy nariadenia o ochrane prírody na Slovensku

Tieto kroky Krajského úradu v Bratislave i Štátneho referátu viedli k príprave *návrhu osnovy nariadenia o ochrane prírody na Slovensku*. Tento návrh zaslaný Štátnym referátom dňa 16. júla 1935 pod č. 659/35 na Krajský úrad v Bratislave. Krajský úrad v odpovedi Štátnemu referátu pod č. 218.109/6 1935 z dňa 18. októbra 1935 oznamuje, že k „*citovanému prípisu sdeluje Krajský úrad, že zaslaný po odpise návrhu na osnovu nariadenia o ochrane prírody na Slovensku k vyjadreniu jednotlivým vedeckým spoločnostiam a oddeleniam krajského úradu so žiadosťou na vyjadrenie. Porada tamojším úradom žiadaná bude zvolaná až vyžiadané stanoviská dojdú a tamojší úrad k týmto vyjadreniam sdelí svoje stanovisko.*“

Spomínaný návrh osnovy sa ďalej pripomienkoval medzi zainteresovanými orgánmi, jeho realizáciu však zastavilo rozbitie republiky.

Obr. 6. Svobodova mapa návrhu ochrany Roháčov v Západných Tatrách z roku 1938. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

Úspešní konzervátori ochrany prírody

Pôsobnosť konzervátorov vymedzil výnos MŠaNO z 3. októbra 1935 pod č. 144655-V (Vestník MŠaNO, 1935, XVII, zošit 12), podľa ktorého dozor nad ochrannou prírodných pamiatok na Slovensku majú vykonávať okresní konzervátori združení pri Štátnom referáte (Klinda, 1998). V roku 1937 Štátny referát zorganizoval seminár konzervátorov zo západného Slovenska v Bratislave a seminár konzervátorov z východného Slovenska v Košiciach. Na obidvoch seminároch prednášal J. Hofmann o právnej stránke pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. V roku 1936 vydal Štátny referát *Pokyny pre agendu konzervátorov Štátného referátu na ochranu pamiatok na Slovensku* s informáciami, medzi ktorými sa v bode č. 5 písalo aj o rezerváciách.

Práca s konzervátormi bola veľmi výhodná a návratná. Ján Emler napr. predostrel potrebu chrániť v Petržalskom sade v Bratislave krásne platany a ginko dvojločné i staré, tzv. napoleonské topole. Jeho zásluhou sa zachránila najstaršia lipa v Slubekovej záhrade na Palisádach, vzácne lipy na Lafranconi, duby za Patrónkou, borovice nad Slávičím údolím a pod. Ďalší známy

konzervátor J. Roubal v Banskej Bystrici vyvinul veľké úsilie na záchranu lesného parku Urpín, ale tiež sa usiloval o záchranu prírody vo vrcholovej časti Nízkych Tatier. Práca ďalších konzervátorov, napr. J. Holubyho, J. Volka-Starohorského, je dostatočne spopularizovaná a známa aj dnes.

Návrh ochrany Roháčov

Návrh na rezerváciu Roháče od P. Svobodu inicioval Štátny referát vo svojom rámcovom programe pri *Súpise prírodných pamiatok na Slovensku*. Aktivitu v tomto smere prevzal P. Svoboda, ktorý sa ochrane tohto regiónu venoval systematicky. Už v roku 1935 uverejnil príspevok o lesných spoločenstvách (Svoboda, 1935), ďalej roku 1936 príspevok o Liptovských holiach a ich ochrane (Svoboda, 1936).

Návrh rezervácie Roháče P. Svoboda odovzdal v roku 1938. Je spracovaný na tú dobu veľmi kvalitne a odborne s rozsahom cca 20 strán vrátane podrobnej farebnej mapovej prílohy s podkladovými údajmi z Fabriciovej mapy z roku 1826, ale s dobovými i topografickými slovenskými názvami, v mierke 1 : 40 000 (obr. 6). Rastlinné spoločenstvá sú vykreslené farebne, osobitne

lesy smrekové, kosodrevinové, sekundárne vzniknuté, prirodzené nivné a trávnaté spoločenstvá, klimaxové spoločenstvo alpského pásma, ďalej balvanité a žulové sutiny. Autor ďalej vyznačil štátne hranice, hranice navrhovanej rezervácie i hranice ochranného lesa.

Koniec Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku

J. Hofmann úrad Štátneho referátu vo vedúcej funkcii nedobrovoľne opustil z politických dôvodov (bol českej národnosti) v decembri 1938 (Stockmann, 2011). Funkciu vedúceho po ňom prevzal Vladimír Wagner. V dôsledku vládneho nariadenia č. 29/1939 Slovenského zákonníka nového Slovenského štátu z 24. marca 1939 zanikol Štátny referát. Takmer každá reorganizácia je na škodu veci, ale bolo to logické, pretože Štátny referát bol zložkou MŠaNO v Prahe a vo formujúcom sa Slovenskom štáte v Bratislave práve vznikalo nové MŠaNO. Kompetencia zrušeného Štátneho referátu prešla na pamiatkové oddelenie spomínaného ministerstva a jeho vedúcim ostal V. Wagner.

Mimoriadne dobrá spolupráca medzi Štátnym referátom, menovite jej šéfom J. Hofmanom, a MŠaNO v Prahe bola daná aj jeho dlhoročným úzkym pracovným i osobným vzťahom k sekčnému šéfovi ministerstva Z. Wirthovi. Dobrá koordinácia práce s ďalším pracovníkom ministerstva a neskorším generálnym konzervátorom R. Maximovičom priniesla ovocie predovšetkým v územnej ochrane. Zaradenie R. Maximoviča ako prvého štátneho zamestnanca na ochranu prírody v Československu bolo síce veľkým, dovtedy nepoznaným úspechom, ale bolo to len polovičné riešenie, pretože až do roku 1938 bol na tomto úseku sám. Nemohol teda ani pri všetkom svojom úsilí, iniciatíve a skúsenostiach prekonať ohromné úlohy, ktoré pred neho postavila nová republika. No i napriek tomu sa mu podarilo vykonať obdivuhodné dielo. Hneď na začiatku svojho pôsobenia dal ochrane prírody iné zameranie, čo vyplýva aj z jednej jeho práce z roku 1924: „... *tendence zábovná po zpusobu americkém je vyloučena, ministerstvo sleduje typ rezervací švýcarských*“. Vďaka dobrej spolupráci J. Hofmana s generálnym konzervátorom R. Maximovičom bolo už v roku 1938 vyhlásených na Slovensku niekoľko desiatok prírodných rezervácií.

* * *

Na obdobie Štátneho referátu z hľadiska ochrany prírody poukazuje len zanedbateľný počet autorov, aj to len veľmi stručne, skôr len zo spomienkového, a nie analytického hľadiska. V súčasnej dobe sa analýze štátnej ochrany prírody v prvej Československej republike venuje už len sporadicky. Pripomínajú sa snáď len občasné dátumové prehľady pri príležitostných výročiach. Dôležité je však vedieť, že prvá Československá

republika dala Slovensku prvýkrát v histórii vlastný štátny orgán (úrad) ochrany prírody, ktorým bol v rokoch 1922 – 1939 Štátny referát (v rokoch 1919 – 1922 mu predchádzal Vládny komisariát) na ochranu pamiatok na Slovensku so sídlom v Bratislave.

Literatúra

- Ciulisová, I.: Jan Hofman a pamiatková starostlivosť. Pamiatky a múzeá, 1993, 4, 2, s. 38 – 41.
- Jankovič, V.: Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. Monumentorum Tutela, 1973, 10, s. 7 – 60.
- Klinda, J.: Chránené územia prírody v Slovenskej socialistickej republike. Bratislava: Obzor, 1985, 319 s.
- Klinda, J.: Environmentalistika a právo II. Krátky vývoj environmentalistiky a environmentálneho práva. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR, 1998, 1 198 s.
- Orosová, M.: Činnosť Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Zborník Slovenského národného múzea XCVII, Etnografia, 2003, 44, s. 48 – 59.
- Stockmann, V.: Kto je kto v ochrane prírody Slovenska II. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2010, 346 s.
- Stockmann, V.: 90 rokov štátnej ochrany prírody na Slovensku. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR, 2011, 258 s.
- Stockmann, V.: Dejiny ochrany prírody na Slovensku. Banská Bystrica: Štátna ochrana prírody SR, 2013, 792 s.
- Svoboda, P.: O lesných spoločenstvách svazu smrčín, jejich sukcesi a zmlazování. Sborník Československé akademie zemědělské, 1935, 10, s. 435 – 443.
- Svoboda, P.: Liptovské hole z hlediska ochrany přírody. Krása našeho domova, 1936, s. 144 – 150.
- Šopák, P.: Jan Hofman. Ke 115. výročí narození. Zprávy památkové péče, 1998, 58, 10, s. 308 – 310.
- Šopák, P.: Jan Hofman, pokus o portrét. Umění, 2003, 51, 2, s. 109 – 121.

Ing. Viliam Stockmann, CSc., eberhard@stonline.sk
dlhoročný pracovník v oblasti ochrany prírody a autor historických publikácií o ochrane prírody na Slovensku